

CHAPTER «HISTORICAL SCIENCES»

ROKYTNE GLASS FACTORY. SOVIET RECONSTRUCTION AND MODERNIZATION (1939–1945)

РАДЯНСЬКА РЕКОНСТРУКЦІЯ ТА МОДЕРНІЗАЦІЯ РОКИТНІВСЬКОГО СКЛЯНОГО ЗАВОДУ 1939–1945 РР.

Liudmyla Rudnytska¹

DOI: <https://doi.org/10.30525/978-9934-26-021-6-12>

Abstract. The article has been explored the features of the reconstruction and technical modernization of Rokytne glass factory during 1939–1945. The historiographical and source base made it possible to carry out a comprehensive scientific study on the issue. The economic transformations at the Rokytne glass factory can roughly be divided into three periods, namely Soviet nationalization, occupation, the beginning of reconstruction, during which both reconstruction and modernization of the enterprise were implemented.

The Second World War led to colossal coup, the former Polish territories underwent changes; Rokytne village became a typical Soviet settlement of district importance. The first arrival of Soviet power in 1939 led to administrative and territorial transformations, especially the loss of urban status Rokytne town, and the wave of nationalization: glassworks, banks, transport, land, forced expropriation of property; repression and deportation were considered the core of a sharp decreasing of living standards and their social and cultural degradation.

The glass factory nationalization after Rokytne joined and considered as a part of the USSR in 1939 had the main objective to unify all production

¹ Senior Lecturer at the Department of Socio-Political Disciplines, European University, Ukraine;
PhD student at the Department of Ukrainian History, Borys Grinchenko Kyiv University, Ukraine

processes according to Soviet standards and introduce (implement) traditional methods of administration at the enterprise entities. The ownership underwent the noticeable transformations. The majority of the engineers, retreating army moved to Poland, taking with them the equipment and technical documentation as well in order to set up Kama-Vitrum, a new glass plant.

With the beginning of the Soviet-German confrontation, the occupation enterprise policy provided primarily for the production of glass products, especially sheet glass, in order to satisfy war needs with minimal material and technical restoration to provide primitive conditions for conveyor production process.

After the liberation in 1944, the Soviet economy suffered from the crisis at the initial stage of reconstruction due to the lack of financial, material and human resources in order to implement modernization, reconstruction and reconstruction processes at industrial facilities of local and national importance. Notwithstanding the contradictions and complexity of the processes, the Rokytno glass factory, due to local funds involvement, resources, personnel and their ingenuity and dedicated work, resumed production of glass products in terms of difficult conditions a month after liberation.

1. Вступ

Ще до офіційного приєднання західноукраїнських земель до складу УРСР та впровадження політики радянізації, в Рокитному з приходом Червоної армії в вересні 1939 р. розпочались перетворення, а саме: націоналізація скляного заводу. Одержавлення відбувалось типово – створювались невеликі комісії з представників тимчасових управлінь, які аналізували виробничі потужності та наявну матеріально-технічну базу, яка залишилася від попередніх власників [3, с. 156–177]. Потрібно зазначити, що керівництво підприємства встигло евакуювати дороговартісне устаткування та всю наявну документацію до приходу радянської влади, а також із ними виїхали до Польщі значна частина інженерно-технічного складу склозаводу, побоюючись депортації до Сибіру [23, р. 237].

Скляна промисловість України та особливості її розвитку впродовж 1939–1945 рр. не ставали об'єктом зацікавленості вітчизняних істори-

ків, що зумовило появу даної наукової розвідки. Серед узагальнюючих праць, в яких висвітлюється соціально-економічний розвиток Волині, а також методи радянської влади, завдяки яким вона здійснювала свою політику, можна виділити статті О. Левицької, С. Філіпова, Я. Карпенціної, Є. Розенблата, В. Барана та І. Ветрова. Таким чином, метою дослідження є розкриття особливостей реконструкції та технічної модернізації Рокитнівського скляного заводу впродовж 1939–1945 рр.

2. Початок реконструкції підприємства і його модернізація

Рокитнівський скляний завод після приєднання територій, став частиною системи Наркомату Легкої промисловості СРСР і відповідно й УРСР [4, с. 46]. Незважаючи на отримання централізованого вищого керівництва проблему кадрового забезпечення заводу управління не було вирішено, а це, в свою чергу, негативно впливало на роботу підприємств на місцях. Так, новим директором Рокитнівського скляного заводу було призначено Петра Олександрович Шевчука [24], колишнього працівника колгоспу з початковою освітою. Заступником став його попередник – Б. Степінський, який добре знав російську, польську мови, вів заводську документацію.

Олександр Арасімович очолив профспілковий комітет підприємства, представляв інтереси робітників на різних рівнях. З відновленням виробництва, незважаючи на кампанію з підвищення ефективності, Рокитнівський скляний завод працював повільно. Обмеженість та відсутність продуктів харчування на ринку стояли на заваді покращення стосунків між новою адміністрацією підприємства і трудовим колективом, перешкождали виконанню завищених планових показників.

У жовтні 1939 р. скляний завод очолив Гончаров Дмитро Іванович, а П. Шевчук став керівником новоствореного «Ліспромгоспу», його заступника Б. Степінського – арештовано. Новий директор «був трохи розумніший, ніж Шевчук, але в минулому був також колгоспником», тому не розумів особливостей виробничого процесу на промисловому підприємстві як і його попередник [22].

На виконання Постанови РНК УРСР «Про націоналізацію промислових підприємств і установ на території Західної України» від 3 грудня 1939 р. офіційно було націоналізовано 2243 середні та великі промислові об'єкти [3, с. 156–177], серед яких і Рокитнівський скляний завод.

Впродовж 1939–1941 рр. у підпорядкуванні Наркому легкої промисловості УРСР перебувало 501 підприємство. Об'єм валової продукції становив 1245,7 млн. крб., в якому відповідно частка скляної промисловості – 58,8 млн. крб., або 4,7 %. На підприємствах легкої промисловості працювало 135 тис. чол., в тому числі робітників – 100 тис. та учнів – 8 тисяч, з яких задіяно на скловиробництві – 6100 чол.

Всього на території УРСР налічувалось 15 склозаводів та 5 дзеркальних фабрик. Об'єми виробництва скляної продукції, залежно від виду і потреб ринку, були різними. Щороку виготовлялось 71,8 млн. шт. скляних виробів для потреб аптек, 60 млн. шт. чайних стаканів, 39,8 млн. шт. скляної пляшки, 27,7 млн. лампового скла та 0,4 млн. термосного посуду [20, арк. 20–37].

Затвердженням Політбюро ЦК ВКП(б) в січні 1940 р., а через місяць ЦК КП(б)У, державного плану розвитку народного господарства на Рокитнівському скляному заводі розпочались соціалістичні перетворення: реконструкція виробничих приміщень та модернізація обладнання. Всього на розвиток економіки та об'єктів соціальної інфраструктури на новоприєднаних територіях, було виділено радянською владою понад 2 млрд. руб., в тому числі 700 млн. на промисловість [3, с. 156–177].

Асортимент продукції, яку випускав Рокитнівський скляний завод, був досить різноманітним: віконне скло, аптекарський посуд, скляні пляшки, графини, склянки та ін. Працювали 2 скловарні ванні печі, виробничий процес був механізований [17, арк. 102–103]: скляна пляшка та посуд виготовлялись на напівавтоматах Шиллера [2, арк. 68], лише віконне скло – вручну.

Діюче законодавство передбачало кримінальну відповідальність за випуск недоброякісної продукції та недотримання норм держстандартів, які прирівнювались до державного злочину, та були рівносильні шкідництву. За вищезазначені дії, директорів підприємств, головних інженерів, керівників відділів технічного контролю піддавали суду та вони могли отримати терміни ув'язнення від 5 до 8 років. Крім того, були введені покарання за дрібні крадіжки та хуліганство на підприємстві з ув'язненням на рік, якщо вони за своїм характером згідно із діючим законодавством, що не є тяжким злочином. Відповідно до Указу Президії Верховної Ради СРСР від 26 червня 1940 р. [8, с. 373–394] на

склозаводі було встановлено 7-денний робочий тиждень з 8-годинним робочим днем з вихідним у неділю.

З метою зменшення вирубки лісів, які до 1939 р. були основним джерелом палива як для виробничого процесу, так і для населення [10, с. 524] на рокитнівських болотах у 1940 р. відкрито торфорозробку для забезпечення заводу новим видом палива – торфом. У цей час рішенням Головскла новим керівником Рокитнівського склозаводу призначено нового керівника, з м. Києва – В. Садовського, який отримав визнання серед працівників заводу. Новопризначений директор був висококваліфікованим фахівцем скляної галузі, користувався авторитетом. Він адекватно оцінював можливості і завдання, які ставила перед ним і підприємством держава, враховував вплив шкідливих умов праці на виробництво та на продуктивність. Вдалі кадрові перестановки позитивно подіяли на виробничий процес, не зважаючи на брак продовольства і сировини, зросла якість виробленого товару [22]. Валова продукція Рокитнівського скляного заводу в 1941 р. становила 1,5 млн. крб. [20, арк. 84].

3. Діяльність скляного заводу в умовах окупації

Заплановане проведення реконструкції підприємства і його модернізація за всіма радянськими канонами перервав напад Німеччини на Радянський Союз. Уже 6 липня 1941 р. німецька армія увійшла до м. Сарни (54 км від Рокитного) – одного із стратегічних транспортних вузлів Західного Полісся [10, с. 550]. Лінія фронту рухалась швидко, на евакуацію підприємства не було часу. З початком радянсько-німецької війни 100 підприємств республіканського і обласного значення підлягали евакуації. До цього списку Рокитнівський скляний завод не увійшов [20, арк. 21].

Відступаючи, 10 липня 1941 р., червоноармійці спалили дах скляного заводу, всі майстерні та підірвали 50-метрову димову трубу [25]. До Рокитного німецька армія увійшла не відразу, в порівнянні із Сарнами. Це пояснюється тим, що селище не мало стратегічного значення, скляний завод і залізничне сполучення були зруйновані, а всі адміністративні будівлі спалені.

Попри війну Рокитнівський скляний завод й надалі залишався гарантом достатку місцевого населення, тому за ініціативи праців-

ників зруйнованого підприємства, до м. Сарни, до нової окупаційної влади було відправлено самопроголошеного начальника поліції Рокитного Рацлава з пропозицією відновити роботу скляного заводу. Німці підтримали ініціативу, надали юридичну підтримку. Лише постачанням матеріалів для проведення відновлювальних робіт зобов'язали займатись самостійно.

Колишній механік лісопильні Анкієрштейн, єврей, приховавши своє походження, взяв активну участь у ремонті скляного заводу, був передовиком. Він підтримував Рацлава, але виключно в своїх інтересах. Анкієрштейн став посередником між сарненським гебіткомісаром та місцевою єврейською громадою, яка за свій захист платила йому золотом.

На колишньому місці роботи, на сусідній лісопильні, яка також була зруйнована, Анкієрштейн знайшов залізну трубу, яку потім встановили на зруйнованому фундаменті. Так завод отримав димову трубу, яка надзвичайно потрібна була для відновлення виробничого процесу. Крім цього, він організував забезпечення ремонтних бригад, якими керував Яків Крушко, діловою деревиною, яка використовувалася для відновлення стропильної конструкції приміщення. Для перевезення матеріалів, необхідних для ремонтних робіт, у місцевого населення було конфісковано гужовий транспорт.

Завдяки спільним зусиллям, чітко спланованій роботі, завод підготували до запуску. Анкієрштейн витратив багато часу на ремонт пошкодженого генератора і введення його в дію за допомогою так званого газогенератора. Все це дало можливість відновити виробничий процес на Рокитнівському скляному заводі, а також подати місту світло.

Окупаційна влада високо оцінила заслуги Анкієрштейна, як результат: він отримав посаду директора скляного заводу, його заступником та технічним директором став начальник ремонтної бригади Я. Крушко. Підприємство відновило випуск віконного скла, яке використовували для ремонту адміністративних та стратегічних будівель околиць. Через відсутність залізничного сполучення, в м. Сарни, на саях транспортувалось віконне скло для ремонту залізничної станції [22]. Тому окрім Рокитнівського скляного заводу, було відремонтовано залізничну техніку, відновлено постачання води для заправлення двигунів парових потягів.

Завод працював в дві зміни по 12 годин, з перервами для працівників опівдні та опівночі. Приватна торгівля перебувала під забороною. Окупаційною владою було встановлено добові норми споживання продуктів харчування, які можна було придбати. Робітники могли собі дозволити лише 150 гр. хліба на добу, а безробітні – 100. Свою норму можна було лише викупити. Заробітна плата, яку отримували працівники витрачалась лише на хліб, через відсутність в торговельних закладах інших продуктів харчування.

До браку продовольства і голоду призвів неврожай 1943 р. На заводі робітникам доводилось працювати голодними, перерви на обід проходили в повній тиші і в очікуванні їх скорішого завершення, так як нічого було їсти. Єдиним джерелом отримання харчів, стала праця в польських поселеннях, або ж обмін цінних речей та одягу в сусідніх селах.

У ході Рівне-Луцької військової операції (січень-лютий 1944 р.), лінія фронту перемістилася до м. Ковель. Німецька авіація отримала наказ спрямовувати авіаудари на населені пункти, передусім ті, які розташовувались на залізничному сполученні Київ-Ковель, з метою недопущення переміщення радянських військ до нової лінії фронту. Рокитне знаходилося на вищезазначеному напрямку, тому населений пункт був підданий бомбардуванню.

Впродовж війни СРСР втратило 30 % свого промислового потенціалу, було знищено 32 тис. промислових об'єктів [9, с. 140], серед них і Рокитнівський скляний завод. Одна із бомб влучила в склозавод, внаслідок чого загинуло 9 робітників [25]. Згорів основний корпус, допоміжні цехи, частина складських приміщень. Піч площею дзеркала 56 м², три тягуни були повністю зруйновані. Силове, енергетичне і технологічне обладнання вивезені. Збережена піч, площею дзеркала 22 м², газогенератори та скловарна піч потребували поточного ремонту [13, арк. 27].

4. Початковий етап відбудови

Рокитнівського скляного заводу після звільнення

Головне місце в організації відновлювальних робіт все ж належало союзному уряду. В його компетенції перебували розгляд і затвердження «народногосподарських» планів виробництва й розподілу, державного бюджету, кредитування всіх галузей промисловості та

сільського господарства. Короткотермінове планування давало можливість оперативно реагувати на будь-які зміни пріоритетів й акцентів у політиці відбудови. Водночас це перешкоджало формуванню перспективної програми забезпечення відновлення об'єктів будматеріалами, енергоносіями, устаткуванням, робочою силою [5, с. 137–147].

Промисловий розвиток після визволення проходив під стратегічними лозунгами механізації та автоматизації, посилення спеціалізації, комбінування і концентрації виробництва. Однак легка промисловість, незважаючи на своє стратегічне значення для відбудови, все одно отримувала «залишкове» фінансування [9, с. 142]. Відповідно Постанови РНК УРСР № 246 від 8 вересня 1943 р., наказом Народного комісара легкої промисловості УРСР № 69 від 12 вересня 1943 р. в м. Харків утворено Український трест скляної промисловості, якому підпорядковувались підприємства, що займались виготовленням скла та виробів зі скла.

У зв'язку з переміщенням лінії фронту, управління, наприкінці 1943 р., було переведено до м. Київ. Рокитнівський скляний завод як і всі підприємства УРСР підпорядковувались Укрсклотресту і відповідно керівнику – Малахову Павлу Андрійовичу [12, арк. 3]. Вся територія УРСР в 1944 р., згідно плану відновлення легкої промисловості поділялась на 7 економічних районів. Проте виконання намічених завдань затримувалось, так як тривало визволення територій від нацистських загарбників. Відповідно затвердженого плану передбачалось відновити раніше діючі скляні заводи та запустити дзеркальну фабрику в Ворошиловограді.

Рівненська область разом із Волинською, Вінницькою та Кам'янець-Подільською ввійшли до VI економічного району. Виробнича потужність якого з виготовлення скляної пляшки в 1944 р. становила 2,5 млн. шт. та 1,5 млн. шт. господарського посуду, а в 1945 р. – 7,9 млн. та 4,5 млн. шт. відповідно. В Рівненській області після її звільнення, діяло всього 22 підприємства, скляна промисловість була представлена єдиним заводом в складі VI економічного району – Рокитнівським [20, арк. 21–76].

Укрсклотрестом з перших днів було розпочато роботи по відновленню підприємств, і в першу чергу, основних агрегатів – скловарних печей. Не створивши відповідної матеріально-технічної бази для нор-

мальної роботи заводів, печі вводились в дію під тимчасово-збудованими накриттями, де і організовувалась робота з випуску продукції. Головною причиною таких «спартанських» умов на виробництві була необхідність у закріпленні робочої сили за підприємствами та прискорення випуску віконного скла, необхідного для відновлення житлово-промислового фоду країни [13, арк. 8–11]. Загальний об'єм капіталовкладень у скляну промисловість УРСР в 1944 р. становив 13,3 млн. крб. та відповідно 11 млн. крб. в 1945 р. Згідно плану відновлення підприємств легкої промисловості УРСР на закупівлю будівельних матеріалів та обладнання для Рокитнівського скляного заводу в 1944 р. виділили 200 тис. крб. та 100 тис. крб. в 1945 р. [20, арк. 21–76].

Вихідну передумову розвитку промисловості, своєрідну живу конструкцію, первинний фактор і головний каталізатор її зростання становить промислово-виробничий та інженерно-технічний персонал [9, с. 145]. За час бойових дій та окупації населення УРСР скоротилося на 13 млн. 614 тис. осіб, у тому числі міське – на 45%. На 45,5% зменшилась кількість робітників, ІТП та службовців на промислових підприємствах республіки [5, с. 137–47]. Починаючи з 1944 р. їх кількість по Укрсклотресту з місяця в місяць збільшувалася, по мірі відновлення роботи заводів після звільнення від німецької окупації: від 337 чоловік в січні до 681 чоловік до кінця року, зокрема на Рокитнівському скляному заводі середньорічна кількість працівників становила 142 особи [13, арк. 2–9].

Голова Укрсклотресту П. Малахов призначив першим післявоєнним директором Рокитнівського скляного заводу 21 січня 1944 р. Галицького Івана Івановича, який в роки війни очолював партизанський загін ім. Дзержинського. Його брат, Антон Іванович, отримав посаду начальника охорони.

Фактично Рокитнівський скляний завод після звільнення відновлювали цілими сім'ями. Яків і Володимир Крушко, починаючи з 6 січня, були призначені відповідно на посади головного інженера та старшого скловара. Брати Голубовичі, колишні власники лісопильні, яким вдалось уникнути розстрілу на ринковій площі 1942 р. та відліти в лісах, посіли також кевіні посади. Голубович Самоїл став головним бухгалтером, його брати Петро – начальником постачання та Фелікс – завідуючим матеріальним складом, приступили також до виконання

обов'язків 6 січня 1944 р. [1, арк. 60]. Завод знаходився під посиленою охороною воєнізованого підрозділу, створеного із числа робітників, в кількості 21 особи. Начальником охорони було призначено Котвицького Ієроніма. Ставка охоронника становила 6,5 крб. в день, приблизно 195 крб. в місяць [1, арк. 35–36].

Цікавим є той факт, що в 1944 р. заробітна плата директора та головного інженера була однаковою – 1020 руб., заступник директора отримував 900 руб., трохи менше головний бухгалтер – 800 крб., начальник відділу кадрів – 650 крб., начальник охорони – 500 крб. та касир відповідно – 250 крб. [1, арк. 60]. На свою зарплату заступник директора, в розмірі 900 крб. міг придбати, станом на 25 травня 1945 р. наступний прожитковий набір: по 1 кг хліба житнього, солі, цукру, 50 гр чаю, 0,5 л горілки, 400 гр господарського мила та пару чоловічої білизни [21, арк. 4].

Кількість працівників скляної промисловості УРСР в 1944 р. була невисокою, в порівнянні з 1941 р., та становила 31,8 % або 1942 чол., в 1945 р. цей показник дещо збільшився – до 4790 чол., та 78,5 % в порівнянні з довоєнним рівнем [20, арк. 21–76]. Це пояснюється тим, що в січні 1944 р., була оголошена загальна мобілізація населення до лав Червоної армії. Це призвело до втрати значної кількості кваліфікованих працівників скляного заводу, яких і так не вистачало. Через що директор домігся ремобілізації робітників, адже на лютий був запланований запуск скляного заводу [25].

Саме в результаті особистої розмови Б. Шварцблата та М. Хрущова було встановлено терміни виробництва скляної продукції на Рокитнівському скляному заводі, в першу чергу, для забезпечення потреб фронту. Микита Сергійович надав свої контакти та дозволив звертатись за допомогою особисто, а також наголосив про можливість надання матеріально-технічної підтримки для найшвидшого запуску виробництва. І вже 20 лютого 1944 р. Б. Шварцблат надіслав телеграму М. Хрущову з повідомленням про своєчасний запуск підприємства [23, р. 370–371].

Рокитнівський скляний завод був єдиним промисловим підприємством Рівненської області республіканського підпорядкування [17, арк. 96–114]. Тому відразу після визволення радянською армією Рокитного, розпочалась відбудова скляного заводу: розбір бункерів,

очистка генератора, вивіз сміття із території, чищення і ремонт каналів, будівництво приміщення аптеки, ремонт їдальні, заготівля твердого палива і т.д. Робітники, які займались різними видами робіт, за 8-годинний робочий день отримували 6,50 крб. [1, арк. 52–55]. Всі агрегати впродовж січня 1944 р. були відремонтовані, над піччю звели тимчасове накриття, запрацював силовий трансформатор потужністю 3540 кВт.

Всього по Рівненській області в рамках відновлення електрифікації впродовж 1944 р. було встановлено 8 електростанцій потужністю 240 кВт, одна із них – в Рокитному, на скляному заводі. Адже відступаючою німецькою армією все електрообладнання було вивезено. Електростанція мала дизель, мотор 52 НР і перемінного струму 25 кВт. Частково електростанція, окрім забезпечення виробничого процесу, постачала струм і для потреб Рокитного.

У 1944 р. в УРСР відновлено та введено в експлуатацію 10 склозаводів, в тому числі і Рокитнівський. Прибутки підприємства становили в поточному році – 404 тис. крб. (51 % від загальної суми прибутку по Укрсклотресту). За 166 днів роботи було виготовлено 47 тис. м² віконного скла, 49 тис. шт. пляшок, добуто для повноцінної роботи 793 тонни торфу, електрогенератором вироблено 47 тис. кВт/год електроенергії [13, арк. 8–106]. Загалом за цей рік було реконструйовано і побудовано 13 скловарних печей, 12 важільних пресів, 10 локомотивів, 5 газогенераторних двигунів, 4 електрогенератори, 6 торфомашин та ін. [13, арк. 3].

На Рокитнівському скляному заводі вже в лютому 1944 р. було налагоджено випуск віконного скла ручним способом та склянок. Перші скловари – Болеслав та Станіслав Гармани, Олександр Кеслер. Заробітна плата майстра залежала від об'єму виконаних робіт та ставки, яка становила, 60 коп. Для прикладу: за 8 днів, виготовивши 320,25 м² листового скла, майстер отримував 192 крб. 15 коп., а помічник майстра 153 крб. 72 коп. при ставці в 42 коп. В березні цього ж року для потреб фронту майстри-баночники – Нахтман Станіслав та Урбанський Станіслав виготовили першу партію ємностей для ліків.

Виробництво скляної продукції потребувало безперебійного постачання палива, тому організаційним питанням приділялась належна увага. На Рокитнівському склозаводі начальником торфорозробки було призначено І. Сафонова, старшим бригадиром І. Івцевича, рахівником Б. Найнберга. Потрібно зазначити, що на цій ділянці

роботи працювали як чоловіки, так і жінки, які складали більше 30 % [1, арк. 22–51]. 5 липня 1944 р. колегією НКЛП УРСР затверджено протокол за № 3 «Про відновлення торфопідприємств і організацій з видобутку вугілля». З цією метою Укрсклотрест приступив до відновлення роботи торфорозробок на Бронницькому, Романівському, Биковському, Мар'янівському і Рокитнівському склозаводах. Незважаючи на те, що під час окупації всі торфопідприємства були зруйновані або були напівзруйновані, в 1944 р. всі вони запрацювали, а видобуток становив 16,23 тис. тонн торффу, зокрема на Рокитнівському – 2,35 тис. тонн (15 %). Крім того силами заводів заготовлено 12033 м³ твердого палива [13, арк. 4].

Заводи впродовж 1944 р. не отримували сировини (лугів), доводилось працювати на сульфатах і мірабіліті, завезених ще в 1940 р., та знаходились весь цей час під відкритим небом. Для варіння скла використали всі відходи крейди, які були в наявності на заводах. Загалом постачання матеріалів і сировини почалося тільки у вересні 1944 р. На невиконання плану і якості продукції вплинуло й те, що на підприємствах вперше, за виключенням Рокитнівського склозаводу, довелося освоювати виробництво віконного скла ручним способом. Впродовж 1944 р. заводи, окрім сировини, не отримували склобрусів, динасу, вогнетривкої глини. Все це затримувало як відновлення скловарних печей, так і проведення планово-попереджувального ремонту [13, арк. 4–8].

НКЛП УРСР не приділяв належної уваги відбудові Рокитнівського скляного заводу, забезпеченню необхідними будівельними матеріалами, обладнанням і паливом. Впродовж 1944 р. зі сторони НКЛП УРСР була відсутня допомога в питаннях техуправління, внаслідок чого виробнича потужність підприємства становила 200 м² віконного скла на добу або 13,4 % його довоєнного рівня. У зв'язку з цим Виконком облради і Обком КП(б)У подали прохання до РНК УРСР і ЦК КП(б)У про передачу Рокитнівського скляного заводу до системи НКМП УРСР, закріпиши за заводом статус обласного підпорядкування [17, арк. 71].

Станом на 1 вересня 1944 року виконання плану за 9 місяців підприємствами скляної галузі Укрсклотресту становило 53,3 %. Дотримувались планових завдань на Рокитнівському та Биковському склозаводі, а його регулярне виконання спостерігалось на заводах дзеркал Київському заводі зеркат та на Харківському «МІТОС». На таких заво-

дах як Артемівський, Термосний, Романовський виконання плану було неможливим через відсутність палива [15, арк. 150–150 зв.].

Виконання плану виробництва по Укрсклотресту в 1944 р. становило 79,5 %. Спад був допущений у виготовленні віконного скла (86,4 тис. м² або 42,2 % річного плану) та чайних склянок (1401,6 тис. шт. або 22,7 % річного плану) [16, арк. 4]. Причин невиконання плану виробництва Укрсклотрестом було кілька: простій заводів через брак палива, будівельних матеріалів та сировини; відсутність лабораторій на підприємствах та контрольно-вимірювальної апаратури, що призводило до порушення технологічного процесу; дефіцит кваліфікованих кадрів на заводах, підготовка останніх у процесі роботи, що призводило до підвищеного відсотку браку і невиконання норм виробітку [13, арк. 5].

Рівень продуктивності праці залежить від ступеня механізації процесів. Продуктивність праці робітників, по виробітку на 1 людину, досягла в листопаді 1944 р. в цілому по 9 наркоматах тільки 60 %, по інших показниках значно менший – по Наркомлегпрому становив 28,6 %. Впродовж 1944 р. збільшилась у 2 рази кількість зайнятого населення у промисловості. На початку грудня 1944 р. цей показник становив 40,7 % довоєнного рівня [19, арк. 11].

Незадовго до кінця війни економічне планування повернулось до традиційних форм. 25 березня 1945 р. союзний уряд затвердив постанову «Про народногосподарський план відновлення і розвитку народного господарства на 1945 рік», положення якого визначали провідні тенденції проведення відбудови. В цілому по УРСР до 1 вересня 1945 р. було відновлено 2,2 млн м² виробничих площ машинобудівних підприємств (51,6 % довоєнних), встановлено 32,9 тис. одиниць виробничого обладнання (43,8 % довоєнної чисельності) [5, с. 137–147].

Для відновлення та збільшення цехових площ Рокитнівського склозаводу необхідні були асигнування в 1945 р. в розмірі 250 тис. крб., а також 600 кубометрів деревини на місяць, необхідне обладнання і матеріали, на які було попередньо подана заявка [17, арк. 71]. Однак, вищезазначене подання так і залишилося не виконаним. Однією з причин стало відновлення роботи Костянтинівського скляного заводу, який, починаючи з 1945 р., за офіційними даними, на 6 скловарних печах [18, арк. 218] виробляв 35 % всієї скляної продукції, випущеної в СРСР на підприємствах галузі.

Впродовж 1945 р. була проведена значна робота по освоєнню потужностей діючих підприємств. Якщо порівняти випуск валової продукції і основного асортименту в січні та грудні, то можна прослідкувати ритмічне зростання темпу виробництва скляної промисловості з кварталу в квартал, значно випереджаючи дзеркальну промисловість [14, арк. 5–6].

Після проведених ремонтних робіт, на Рокитнівському скляному заводі було встановлено два додаткові станки для виробництва віконного скла для роботи в дві зміни. Адже в країні, яка піднімалася із руїн, цей вид продукції користувався величезним попитом. Їх запуск було заплановано на 12 січня 1945 р. Головний механік Боровиков Андрій підготував 12 скляних трубок та станок для виготовлення скла. Керівник відділу постачання Б. Шварцблат отримав доручення – забезпечити виробництво склобоек, твердим паливом в кількості 10 тонн та дошкою для пакування віконного скла [2, л. 1].

В першому півріччі 1945 р., згідно поданої заявки, на Рокитнівський скляний завод частково надійшло обладнання, в комплекті отримали лише трансформаторну підстанцію. Також поступили кошти на виготовлення проектно-кошторисної документації на проведення реконструкції скляного заводу довоєнної потужності, було виділено матеріали для відновлення виробництва віконного скла в розрахунок 1500 м² на добу. Впродовж лютого-вересня 1945 р. на Рокитнівському скляному заводі працювала 1 ванна піч з добовою потужністю 200 м² віконного скла [17, арк. 21].

Через відсутність палива, 29 січня 1945 р., зупинили ванну піч підприємства. Частину працівників задіяли на заготівлі деревини, іншу – на ремонтних і відновлювальних роботах на підприємстві. Головний інженер Я. Крушко особисто контролював температурний режим ванної печі до того часу, коли виробництво забезпечать необхідною кількістю твердого палива. Відповідно наказу за № 336 від 29 січня 1945 р. начальника відділу кадрів Летугіна Миколи для проведення заготівлі та підвозу на завод твердого палива (деревини) вирішено залучити додатково жителів с. Рокитне.

Для вирішення питання використання в печах лише сухої деревини, вже в березні 1945 р., новопризначений головний інженер Баранов Дмитро запропонував для покращення роботи гладильної печі встано-

вити механізм безперервного підпалу газу, що дозволило б спалювати в печі й сиру деревину. За цю рацпропозицію його було премійовано в сумі 500 крб. [2, л. 5–13].

Заради подолання гострої паливної кризи на підприємстві, комерційного директора Поляковського Івана відрядили до міст Здолбунів і Рівне для вирішення питання постачання твердого палива, а головному механіку Боровікову Андрію доручили врегулювати умови перевезення торфоагрегатів та торфу з Курчицької торфорозробки Бронницького склозаводу. Це пояснюється тим, що підприємство під час воєнних дій було спалено, а його відновлення не мало такого стратегічного значення.

1 лютого 1945 р. на склозаводі в машинно-ванному цеху о 19.00 сталась пожежа, яку за 5 хвилин загасили скловари. Причиною загорання була солома, яка знаходилася під підлогою та слугувала утеплювачем водопровідних труб. Спеціальна комісія провела ретельне розслідування по даному факту. Начальнику пожежної охорони Дембінському Чеславу було доручено посилити заходи пожежної безпеки і охорону цехів, привести весь пожежний інвентар в належний вигляд, встановити ящики з піском в усіх виробничих приміщеннях.

На підприємстві із числа робітників терміново було створено пожежну чергову охорону, до складу якої ввійшли: Ленк Едвард, Нахтман Ксаверій, Козловський Генрік, Амер Йосип, Кавко Іван, Ковальчик Вацлав, Поплавський Антон, Дем Едвард, Крушкевич Вацлав, Редер Франц [2, л. 6–7].

Чисельність працівників скляних заводів на заході країни зменшилась: вибуло більше, ніж прибуло на 94 чол. в зв'язку з репатріацією польського населення за Буг. Таким чином, промисловість скляної галузі сходу збільшилась на 400 чол., що становило 50 % всієї чисельності станом на 1 січня 1945 р. Втрата робочої сили та висококваліфікованих працівників призвели до призупинення роботи Рокитнівського скляного заводу, який за весь 1945 р. працював кілька місяців, внаслідок чого збитки сягли 798 тис. крб. [14, арк. 18–128].

Головною причиною стала репатріація польського і єврейського населення Рокитного задіяного в скловиробництві за Буг. 5 травня 1945 р. виїхав начальник охорони Стефан Залевський, а за ним – начальник планового відділу Б. Шварцблат, головний бухгалтер

тер С. Голубович. Відповідно наказу за № 145 від 23 липня 1945 р. в зв'язку з виїздом до Польщі було звільнено 113 чоловік. Проблема нестачі кадрів вирішувалась частково за рахунок залучення колишніх працівників Бронницького скляного заводу, які за власним бажанням переїжджали до Рокитного.

Через ці події вже в червні 1945 р. виникла гостра нестача кадрів різного рівня. У зв'язку з вищезазначеним на роботу почали брати підлітків Коростенського дитячого приймальника НКВС № 2 учнями в цех виготовлення скла, зокрема: Зозулю Михайла, Белова Юрія, Вороніна Віктора, Марковця Володимира та ін.; на сушку сульфату – Федорова Івана, Ярмоліна Павла та ін.; в гончарний цех – Маслово Василя, Вахновського Максима; до жестянщиків – Іванова Миколу, Рижова Олексія; до газогенераторників – Сабанова Івана, деяких на торфорозробку.

Для покращення матеріально-побутових умов прибулих підлітків, було організоване гаряче харчування, вони також в обов'язковому порядку забезпечувалися взуттям, ліжко-місцем у гуртожитку та безкоштовною перепусткою в місцеву лазню. В гуртожитку для учнів було проведено косметичний ремонт, виділено прибиральницю. Житло опалювалося. Вже з 28 листопада 1945 р. підлітки Коростенського приймальника НКВС № 2, які працювали на Рокитнівському скляному заводі, направлялись на навчання до школи Фабрично-заводського навчання. Дані заклади існували в СРСР з 1940 по 1963 р. [2, л. 13–46].

Відбулись й кадрові зміни в керівництві підприємства – 23 березня 1945 р., відповідно наказу Укрсклотресту за № 46 від 19.03.1945 р., Д. Гончаров був звільнений з посади директора Рокитнівського скляного заводу. Новим, але вже вдруге призначеним на посаду, став П. Шевчук, якому було передано завод і всі матеріальні цінності, документи і договори, заключені з організаціями до 1 квітня 1945 р. Головним інженером призначено Д. Баранова, Я. Крушка, який тимчасово виконував обов'язки головного інженера склозаводу після визволення Рокитного, повернули на посаду начальника цеху [2, л. 15].

У 1945 р. кількість задіяних на виробництві на Рокитнівському скляному заводі становила – 132 чол., загальна – 179 чол. Площі виробничих та допоміжних приміщень підприємства становила 1337 м² [19, арк. 10]. На підприємствах і в апараті Укрсклотресту впродовж 1945 р. було працевлаштовано інвалідів війни – 70 чол., з них:

2 і 3 групи по 35 чол. відповідно. На територію західного регіону припало 28 %. Працівники заводу, які мали інвалідність, забезпечувались паливом, овочами та м'ясом з підсобних господарств, а також різними промисловими товарами [14, арк. 25].

Крім того, належна увага відводилась жінці на підприємстві та охороні материнства. Відповідно збільшувалась відпустка по вагітності працюючої жінки з 63 до 77 календарних днів. Заборонялось залучати до понаднормових робіт, починаючи з 4 місяця вагітності, а також відправляти в нічні зміни тих, хто мав грудничків. Керівники підприємств зобов'язувались збільшити вдвічі норми продовольчого пайка вагітним, а також додатково видавати продукти з підсобних господарств. Залежно від заробітної плати та кількості дітей встановлювалось також 50 % знижка за оплату садочка та ясел.

Стосовно робочого дня, починаючи з 1 липня 1945 р. було відновлено чергові та додаткові відпустки робітників та ІТП, відмінені на період військового часу Указом Президії Верховної Ради СРСР від 26 червня 1941 р. «О режиме рабочего времени рабочих и служащих в военное время». Крім того було встановлено порядок і терміни видачі грошових компенсацій за невикористані відпустки [8, с. 377–385].

11 серпня 1945 р. о 13 год. відбувся пуск ванної печі. За якісно виконану роботу бригаду з 5 чоловік, під керівництвом начальника цеху Я. Крушка, було премійовано костюмами. Розпорядженням № 951 НКЛП УРСР від 10 липня 1945 р. та згідно наказу № 162 від 17 серпня 1945 р. по РСЗ призначено нового директора – Новікова Дмитра Зіновійовича. Його попередник, П. Шевчук, залишив посаду директора у зв'язку з важкою хворобою дружини – Єлизавети Семенівни [2, л. 41–42].

Із числа діючих підприємств Укрсклотресту річний план 1945 р. виконали лише 6 із 18, хоч і зріс випуск продукції в порівнянні з 1944 р. в 7-9 разів, а на деяких склозаводах втричі. Серед всього асортименту продукції, було виконано план лише з випуску сортового посуду (102,3 %). Незважаючи на невиконання, порівняно з 1944 р., випуск скляних пляшок зріс більше ніж в 2 рази, випуск чайних склянок становив 174 %, віконного скла – 140 %. Вперше після війни стали випускати ємності для парфумерних виробів, фужери, винні та лікерні пляшки, мірні склянки, бочки з кришками, сахарниці в металічній оправі, віконне скло, виготовлене механічним способом [14, арк. 8–10].

5. Висновки

Отже, з початком Другої світової війни колишні польські території зазнали видозмін, колишнє містечко Рокитне стало рядовим радянським населеним пунктом районного значення. Це зумовило збільшення економічного потенціалу УРСР і СРСР загалом. Отримавши у власність польські базові підприємства було розпочато радянську реконструкцію та модернізацію націоналізованої промисловості. Зміна власника скляного заводу в Рокитному була відчутною – більшість інженерного складу виїхала разом з відступаючою армією до Польщі, забравши з собою можливе устаткування та технічну документацію, що допомогло при облаштуванні нового скляного заводу «Кама-Вітрум».

Однак всі запущені процеси новою владою було призупинено у зв'язку з початком німецько-радянського протистояння. Під час нацистської окупації 1941–1944 рр. скляний завод був зруйнований, а місцеве населення та робочий контингент зазнали колосальних втрат. В подальшому окупаційна політика нацистського командування зводилась до забезпечення потреб фронту з мінімальним відновленням виробничого процесу.

З визволенням Рокитного від загарбників розпочалась відбудова підприємства та відновлення виробничих потужностей. Аналіз бухгалтерських та книг наказів заводу засвідчили особливості його технічного переоснащення та підтвердили всю суперечливість процесів відбудови. Радянська економіка знаходилась в кризовому стані через дефіцит фінансових, матеріальних і людських ресурсів, необхідних для реалізації модернізаційних, реконструкційних та відбудовчих процесів на промислових об'єктах місцевого та республіканського значення.

Проте завдяки залученню місцевих засобів, ресурсів, кадрів та їх винахідливості та самовідданій праці, налагоджено в надскладних умовах випуск готової продукції на Рокитнівському скляному заводі вже через місяць після звільнення від окупантів. Відновлення радянського режиму стало своєрідною крапкою в історії «польського Рокитного» та скляного заводу, що призвело до втрати своєї культурно-етнічної та інженерно-технічної строкатості. Кращі спеціалісти репатріювались за Буг навесні 1945 р.

Список літератури:

1. Архів Рокитнівського скляного заводу (далі – АРСЗ). Бухгалтерський облік склозаводу за 1944 рік. 257 арк.
2. АРСЗ. Прикази по Рокитновському стеклозаводу за 1945 год. 61 л.
3. Баран В. Экономические преобразования в Западной Украине в 1939–1941 годах. Западная Белоруссия и Западная Украина в 1939–1941 гг.: люди, события, документы. Санкт-Петербург, 2011. С. 156–177.
4. Ветров І. Початок відбудовної епопеї в Україні (1943–1944 рр.): індустріальна стратегія. *Сторінки воєнної історії України*. 2013. № 16. С. 137–147.
5. Тронько П.Т. Історія міст і сіл Української РСР : В 26 т. Ровенська область. Київ, 1973. 680 с.
6. Карпенкина Я. Еврейское население и экономические преобразования в Западной Белоруссии, 1939–1940 гг. *Вестник Нижегородского университета им. Н. И. Лобачевского*. 2016. № 4. С. 25–32.
7. Левицька О. Методи радянзації Західної України у 1939–1940 рр.: На основі архівних документів Станіславської області. *Схід: Аналітично-інформаційний журнал*. 2008. № 7. С. 75–81.
8. Ведомости Верховного совета СССР : Сборник законов СССР и указов Президиума Верховного совета СССР. 1938–1944 гг. Москва, 1945. 362 с.
9. Мандельштам Ю.И. Сборник законов СССР и Указов Президиума Верховного Совета СССР (1938 – июль 1956 гг.). Москва, 1956. 500 с.
10. Симчера В.М. Развитие экономики России за 100 лет: 1900–2000: Исторические ряды, вековые тренды, периодические циклы. Москва, 2007. 683 с.
11. Филиппов С. Деятельность органов ВКП(б) в западных областях Украины и Белоруссии в 1939–1941 г. Репрессии против поляков и польских граждан : исторические сборники «Мемориала». Москва : Звенья, 1997. Вып. 1. С. 44–76.
12. Центральний державний архів вищих органів влади та управління України (далі – ЦДАВО України). Ф. 572. Оп. 2. Спр. 81. 148 арк.
13. ЦДАВО України. Ф. 582. Оп. 3. Спр. 216. 120 арк.
14. ЦДАВО України. Ф. 582. Оп. 3. Спр. 631. 138 арк.
15. ЦДАВО України. Ф. 4957. Оп. 1. Спр. 3. 252 арк.
16. Центральний державний архів громадських об'єднань України (далі – ЦДАГО України). Ф. 1 Оп. 23. Спр. 861. 82 арк.
17. ЦДАГО України. Ф. 1 Оп. 23. Спр. 1894. 269 арк.
18. ЦДАГО України. Ф. 1. Оп.23. Спр. 2068. 235 арк.
19. ЦДАГО України. Ф. 1 Оп. 23. Спр. 3374. 21 арк.
20. ЦДАГО України. Ф. 1. Оп. 76. Спр. 65. 90 арк.
21. ЦДАГО України. Ф. 1. Оп. 78. Спр. 18. 107 арк.
22. Dytkowski J. Rokitno Wołyńskie 1920-1944. Pamiętnik Jerzego Dytkowskiego. Retrieved from: http://wolyn.freehost.pl/wspomnienia/dytkowski_rokitno.html (accessed 21 September 2019).
23. Piotr Wojciechowski. Moje dziecięce lata i mojego rodzeństwa spędzone wra y rodzicami w niedużym miasteczku Rokitnie Wołyńskim. Retrieved from:

http://wolyn.freehost.pl/wspomnienia/piotr_wojciechowski_wspomnienia.htm (accessed 18 March 2018).

24. Leoni. E. Rokitno-Wolyn and Surroundings; Memorial Book and Testimony (Rokytno, Ukraine). Translation of Rokitno (Volin) ve-ha-seviva; sefer edut ve-zikaron. Tel Aviv, 1967. 495 p.

25. Wspomnienia Waclawa Kowalczyka z pobytu w Rokitnie na Wołyniu [Memories of Vaclav Kowalczyk from his stay in Rokitno in Volhynia]. Retrieved from: http://wolyn.freehost.pl/wspomnienia/wspomnienia_waclawa_kowalczyka.html (accessed 18 March 2018).

References:

1. Arkhiv Rokytniv's'koho sklianoho zavodu (dali – ARSZ). Bukhhalters'kyj oblik sklozavodu za 1944 rik. 257 ark.

2. ARSZ. Prikazy po Rokitnovskomu steklozavodu za 1945 god. 61 l.

3. Baran V. (2011) Ekonomycheskye preobrazovanyia v Zapadnoj Ukrayne v 1939–1941 hodakh [Economic transformations in Western Ukraine in 1939–1941]. Zapadnaia Belorussyia y Zapadnaia Ukrayna v 1939–1941 hh.: liudy, sobytyia, dokumenty. SPb, pp. 156–177.

4. Vietrov I. (2013) Pochatok vidbudovnoi epopei v Ukraini (1943–1944 rr.): industrial'na stratehiia [The beginning of the reconstruction epic in Ukraine (1943–1944): industrial strategy]. *Storinky voiennoi istorii Ukrainy*, no. 16, pp. 137–147.

5. Tron'ko P. T. (red.) (1973) Istoriia mist i sil Ukrain's'koi RSR [History of towns and villages of the Ukrainian SSR]: V 26 t. Rovens'ka oblast'. Kyiv, 680 p.

6. Karpenkina Ya. (2016) Evrejskoe naselenie i e'konomicheskie preobrazovaniia v Zapadnoj Belorussii, 1939–1940 gg. [Jewish population and economic transformations in Western Belarus, 1939–1940]. *Vestnik Nizhegorodskogo universiteta im. N. I. Lobachevskogo*, no. 4, pp. 25–32.

7. Levyts'ka O. (2008) Metody radianizatsii Zakhidnoi Ukrainy u 1939–1940 rr.: Na osnovi arkhivnykh dokumentiv Stanislavs'koi oblasti [Methods of Sovietization of Western Ukraine in 1939–1940: Based on archival documents of Stanislav region]. *Skhid: Analitychno-informatsyjnyj zhurnal*, no. 7, pp. 75–81.

8. Vedomosti Verhovnogo soveta SSSR (1945) Sbornik zakonov SSSR i ukazov Prezidiuma Verhovnogo soveta SSSR [Collection of laws of the USSR and decrees of the Presidium of the Supreme Soviet of the USSR]. 1938–1944 gg. Moscow, 362 p.

9. Mandel'shtam Yu.I. (red.) (1956) Sbornik zakonov SSSR i Ukazov Prezidiuma Verhovnogo Soveta SSSR (1938 – iyul' 1956 gg.) [Collection of laws of the USSR and decrees of the Presidium of the Supreme Soviet of the USSR (1938 – July 1956)]. Moscow, 500 p.

10. Simchera V.M. (2007) Razvitie e'konomiki Rossii za 100 let: 1900–2000: Istoricheskie ryady, vekovyie trendy, periodicheskie cikly [Development of the Russian economy over 100 years: 1900–2000: Historical series, age-old trends, periodic cycles]. Moscow, 683 p.

11. Filippov S. (1997) Deyatel'nost' organov VKP(b) v zapadnykh oblastiakh Ukrainy i Belorussii v 1939–1941 gg. [Filippov S. Activities of the organs of the All-Union Communist Party of Bolsheviks in the western regions of Ukraine and Belarus in 1939–1941]. *Repressii protiv polyakov i pol'skikh grazhdan: istoricheskie sborniki «Memoriala»*. Moscow: Zven'ya, vol. 1, pp. 44–76.

12. Tsentral'nyj derzhavnyj arkhiv hromads'kykh ob'iednan' Ukrainy (dali – TsDAHO Ukrainy). F. 1 Op. 23. Spr. 861. 82 ark.

13. TsDAHO Ukrainy. F. 1 Op. 23. Spr. 1894. 269 ark.

14. TsDAHO Ukrainy. F. 1. Op. 23. Spr. 2068. 235 ark.

15. TsDAHO Ukrainy. F. 1 Op. 23. Spr. 3374. 21 ark.

16. TsDAHO Ukrainy. F. 1. Op. 76. Spr. 65. 90 ark.

17. TsDAHO Ukrainy. F. 1. Op. 78. Spr. 18. 107 ark.

18. Tsentral'nyj derzhavnyj arkhiv vyschykh orhaniv vlady ta upravlinnia Ukrainy (dali – TsDAVO Ukrainy). F. 572. Op. 2. Spr. 81. 148 ark.

19. TsDAVO Ukrainy. F. 582. Op. 3. Spr. 216. 120 ark.

20. TsDAVO Ukrainy. F. 582. Op. 3. Spr. 631. 138 ark.

21. TsDAVO Ukrainy. F. 4957. Op. 1. Spr. 3. 252 ark.

22. Dytkowski J. Rokitno Wołyńskie 1920–1944. Pamiętnik Jerzego Dytkowskiego [Rokytno-Volynske 1920–1944. Jerzy Dytkowski's diary]. Retrieved from: http://wolyn.freehost.pl/wspomnienia/dytkowski_rokitno.html (accessed 21 September 2019).

23. Piotr Wojciechowski. Moje dziecięce lata i mojego rodzeństwa spędzone wray y rodzicami w niedużym miasteczku Rokitnie Wołyńskim [My childhood in a small town Rokytno-Volynske spent with relatives]. Retrieved from: http://wolyn.freehost.pl/wspomnienia/piotr_wojciechowski_wspomnienia.htm (accessed 18 March 2018).

24. Leoni. E. (1967) Rokitno-Wolyn and Surroundings; Memorial Book and Testimony (Rokytno, Ukraine). Translation of Rokitno (Volin) ve-ha-seviva; sefer edut ve-zikaron. Tel Aviv, 1967. 495 p.

25. Wspomnienia Waclawa Kowalczyka z pobytu w Rokitnie na Wołyniu. Retrieved from: http://wolyn.freehost.pl/wspomnienia/wspomnienia_waclawa_kowalczyka.html (accessed 18 March 2018).